

KAROLINA BYKOWICZ

Studentka V roku prawa, członkini Koła Naukowego Prawa Cywilnego „Usus Iuris”
Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
<https://orcid.org/0000-0002-7159-1528>

Dopuszczalność zastrzeżenia kary umownej na wypadek odstąpienia od umowy z powodu naruszenia zobowiązania (nie)pieniężnego

Wprowadzenie

Strony stosunku umownego, zgodnie z zasadą autonomii woli stron, mogą określić zakres obowiązku odszkodowawczego, a także sposób naprawienia szkody, w sytuacji niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania. W obrocie profesjonalnym strony, chcąc zabezpieczyć swoje interesy, często posługują się instytucją kary umownej. W celu uzyskania należytej ochrony najważniejsze dla stron umowy jest jej prawidłowe zastrzeżenie. Wokół

przedmiotowego zagadnienia powstało wiele wątpliwości i sporów zarówno natury teoretycznej, jak i praktycznej.

W pierwszej kolejności należy zastanowić się nad zagadnieniem dopuszczalności zastrzeżenia kary umownej na wypadek skorzystania przez stronę z uprawnienia kształtującego z powodu niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania. Wątpliwości odnośnie do dopuszczalności tego rodzaju postanowienia umownego potwierdza szerokie orzecznictwo Sądu Najwyższego oraz literatura przedmiotowego zagadnienia.

Nie ulega wątpliwości, że strony mogą odstąpić od umowy z powodu naruszenia zobowiązania zarówno o charakterze pieniężnym, jak i niepieniężnym. Może zatem zdarzyć się sytuacja, w której strony zastrzegają karę umowną na wypadek odstąpienia od umowy z powodu niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania o charakterze pieniężnym. Wokół przedmiotowego zagadnienia zrodziło się wiele kontrowersji, a stanowiska orzecznicze w tym zakresie były rozbieżne.

1. Pojęcie kary umownej i jej funkcje

Analizę przedmiotowego zagadnienia należy rozpocząć od wyjaśnienia pojęcia fundamentalnego dla niniejszych rozważań, czyli kary umownej. Jej legalna definicja zawarta jest w art. 483 § 1 Kodeksu cywilnego¹. Zgodnie ze wskazaną regulacją strony mogą zastrzec w umowie, że naprawienie szkody wynikłej z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania niepieniężnego nastąpi przez zapłatę określonej sumy (kara umowna).

Kara umowna stanowi umowną sankcję cywilnoprawną z tytułu naruszenia więzi obligacyjnej przez jedną ze stron stosunku umownego². Nie ulega wątpliwości, że karę umowną można zastrzec z tytułu

¹ Ustawa z dnia 4 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1145 ze zm.), dalej: k.c.

² E. Skowrońska-Bocian, *Kara umowna – kompensacja czy represja?*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2003, t. 3, nr 3, s. 184.

niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania zarówno przez dłużnika, jak i wierzyciela. Z art. 483 k.c. *in principio* wynika, że źródłem kary umownej może być wyłącznie wola samych stron umowy³. Nie ma zatem możliwości, aby obowiązek zapłaty określonej sumy pieniężnej z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania powstał w wyniku jednostronnej czynności prawnej czy przez dokonanie innej czynności prawnej, która nie jest umową⁴.

W jednej z uchwał Sąd Najwyższy wskazał, że wysokość poniesionej przez wierzyciela szkody pozostaje bez znaczenia dla obowiązku zapłaty kary umownej. Brak poniesienia szkody nie zwalnia dłużnika z obowiązku jej zapłaty, może jednak stanowić przesłankę do miarowania wysokości kary umownej⁵. Stanowisko to, choć dominujące w judykaturze, budzi istotne wątpliwości w doktrynie. Przedstawiciele piśmiennictwa podnoszą, że w razie wykazania braku szkody po stronie wierzyciela kara umowna nie powinna zostać zasądzona⁶.

Nie ulega wątpliwości, że kara umowna może stanowić wyłącznie określoną sumę pieniężną. Należy jednak zastrzec, że powyższe nie jest tożsame z koniecznością określenia wysokości kary umownej. Powszechnie przyjmuje się dopuszczalność określenia kary poprzez wskazanie różnego rodzaju kryteriów kalkulacyjnych (np. w formie procentowej części wynagrodzenia przewidzianego w umowie za każdy dzień opóźnienia lub zwłoki w spełnieniu świadczenia)⁷. Kara umowna nie musi zostać wyrażona w walucie polskiej⁸.

Przechodząc do dalszych rozważań, należy zasygnalizować, że kara umowna ma spełniać cztery funkcje: kompensacyjną, symplifikacyjną, stymulacyjną i represyjną.

³ M. Lemkowski, *Komentarz do art. 483*, [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, Warszawa 2019, Legalis/el.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Uchwała składu 7 sędziów Sądu Najwyższego (SN) z dnia 6 listopada 2003 r., III CZP 61/03, OSNC 2004, nr 5, poz. 69.

⁶ W. Popiołek, *Komentarz do art. 483*, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2, Warszawa 2021, Legalis/el.; tak też M. Lemkowski, *op. cit.*

⁷ K. Zagrobelny, *Komentarz do art. 483*, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2019, Legalis/el.

⁸ *Ibidem*.

Z funkcją kompensacyjną wiąże się też stwierdzenie, że kara umowna w swej istocie stanowi tzw. surogat odszkodowania⁹. Powyższe oznacza, że określona suma pieniężna z tytułu kary umownej ma nie tylko zastępować odszkodowanie w związku z powstałą po stronie wierzyciela szkodą, ale także powinna zrekompensować wszystkie skutki, jakie wynikną w sferze interesów wierzyciela wskutek niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania¹⁰. Funkcja symplifikacyjna przejawia się w ułatwieniu wierzycielowi uzyskania sumy pieniężnej jako rekompensaty z tytułu naruszenia zobowiązania¹¹. Określenie w umowie wysokości kary umownej znacznie upraszcza proces cywilny. Niektórzy przedstawiciele doktryny określają ją również jako tzw. funkcję procesową kary umownej¹². Z kolei funkcja stymulacyjna zakłada, że zastrzeżenie kary umownej będzie stanowiło motywację dla stron stosunku umownego do prawidłowego wykonania zobowiązania¹³. Zadaniem kary umownej jest więc także zabezpieczenie i zwiększenie realności wykonania zobowiązania. Ostatnia z wymienionych, funkcja represyjna, stanowi, że kara umowna jest sankcją za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy¹⁴.

W orzecznictwie i judykaturze prymat przypisuje się funkcji kompensacyjnej, wskazując, że oddziaływanie przymuszające i represyjne stanowią jedynie skutki wtórne i są refleksem obowiązku kompensacji szkody¹⁵. Wobec powyższego należy wskazać, iż funkcja kompensacyjna jest tą podstawową, podczas gdy pozostałe wywołują efekt

⁹ Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 6 listopada 2003 r., III CZP 61/03, OSNC 2004, nr 5, poz. 69.

¹⁰ J. Jastrzębski, *Glosa do uchwały SN z dnia 6 listopada 2003 r., III CZP 61/03*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2004, nr 9, s. 115 i n.

¹¹ P. Drapała, A. Olejniczak, *Dodatkowe zastrzeżenia umowne*, [w:] K. Osajda (red.), *System prawa prywatnego – prawo zobowiązań*, t. 5, Warszawa 2018, Legalis/el.

¹² W. Borysiak, *Komentarz do art. 483*, [w:] K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3A, Warszawa 2020, Legalis/el.

¹³ P. Drapała, A. Olejniczak, op. cit.

¹⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego (SA) w Łodzi z dnia 7 lutego 2013 r., I ACa 1107/12, LEX nr 1311974.

¹⁵ J. Szwaja, *Kara umowna według kodeksu cywilnego*, Warszawa 1967, s. 27.

tylko ekonomiczny lub psychologiczny, wiążący się z koniecznością zapłaty kary umownej w określonej wysokości¹⁶.

2. Ograniczenie kary umownej do zobowiązań niepieniężnych

Na wstępie rozważań na temat ograniczenia kary umownej do zobowiązań niepieniężnych należy odnieść się do regulacji rzeczowego zagadnienia pod rządami dawnego prawa. Zgodnie z art. 82 Kodeksu zobowiązań¹⁷, jeżeli dłużnik zobowiązał się zapłacić w razie niewykonania zobowiązania określoną sumę pieniężną lub spełnić inne świadczenie, zapłata sumy lub spełnienie takiego świadczenia zastępowały odszkodowanie. Zgodnie ze wskazanym przepisem zastrzeżenie odszkodowania umownego mogło zatem nastąpić w odniesieniu do niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania zarówno o charakterze pieniężnym, jak i niepieniężnym¹⁸.

W obecnym stanie prawnym, już z woli samego ustawodawcy, kara umowna ma naprawiać szkodę wynikającą z niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania niepieniężnego. Rzeczona zasada została wyrażona w sposób kategoryczny i nieprzewidujący wyjątków¹⁹. Nadto w jednym z orzeczeń SN wskazał, że zasada, jakoby kara umowna mogła być zastrzegana tylko za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania niepieniężnego, stanowi jedną z podstawowych zasad polskiego porządku prawnego²⁰. Wobec powyższego nie można ustanowić kary umownej jako sankcji za zobowiązania pieniężne, gdyż na podstawie art. 58 k.c. w zw. z art. 483 § 1 k.c. takie postanowienie będzie nieważne jako sprzeczne z bezwzględnie obowiązującą normą²¹.

¹⁶ Wyrok SA w Szczecinie z dnia 23 września 2014 r., I ACa 347/14, Legalis/el.

¹⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz.U. z 1933 r., Nr 82, poz. 598), dalej: k.z.

¹⁸ W. Borysiak, op. cit.

¹⁹ P. Drapała, A. Olejniczak, op. cit.

²⁰ Postanowienie SN z dnia 24 lipca 2009 r., II CNP 16/09, Legalis/el.

²¹ W. Popiołek, op. cit.

W doktrynie podkreśla się, że wbrew szerokiemu pojmowaniu zasady swobody umów strony nie mogą, w drodze postanowienia umownego, zastrzec kary umownej w przypadku naruszenia zobowiązania o charakterze pieniężnym²².

W orzecznictwie wskazano, że o kwalifikacji zobowiązania stosunku prawnego jako pieniężnego lub niepieniężnego decydują przede wszystkim jego *essentialia negotii*, bez uwzględnienia innych, pochodnych obowiązków²³. Powyższe stanowisko zostało uznane za zbyt katerygoryczne, a w doktrynie podnosi się, że dopuszczalne jest zastrzeżenie kary umownej na wypadek niewykonania lub nienależytego wykonania obowiązku, który nie jest obowiązkiem podstawowym, jeżeli ma on charakter niepieniężny²⁴.

W judykaturze wskazuje się, że pojęcie „zobowiązania niepieniężnego” należy rozumieć bardzo szeroko. Sąd Najwyższy w uchwale składu 7 sędziów wskazał, iż rzeczona kategoria obejmuje zobowiązania przewidujące świadczenia o charakterze majątkowym (np. zawarcie umowy przyrzeczonej), a także niemajątkowym (np. powstrzymanie się od podejmowania określonego rodzaju działalności, w tym konkurencyjnej)²⁵.

Swoisty wyłom w jednolitej linii orzeczniczej stanowi wyrok Sądu Najwyższego, w którym wskazano, że nie można odrzucić poglądu, iż w świetle art. 353¹ k.c. stronom wolno zastrzegać na wypadek nienależytego wykonania zobowiązań pieniężnych obowiązek zapłaty określonej kwoty, która miałaby takie same lub podobne znaczenie jak kara umowna przewidziana w art. 483 § 1 k.c.²⁶ Pogląd o stosowaniu w drodze analogii przepisów o karze umownej w stosunku do postanowień zastrzegających naruszenie zobowiązania pieniężnego budzi jednak kontrowersje i nie został przyjęty w doktrynie²⁷.

²² P. Drapała, A. Olejniczak, op. cit.

²³ Wyrok SN z dnia 19 grudnia 2000 r., V CKN 171/00, Legalis/el.

²⁴ Tak m.in. K. Zagrobelny, op. cit., oraz M. Lemkowski, op. cit.

²⁵ Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 11 kwietnia 2003 r., III CZP 61/03, Legalis/el.

²⁶ Wyrok SN z dnia 28 stycznia 1994 r., I CO 39/93, Legalis/el.

²⁷ Zwolennikiem tego poglądu jest M. Kuźniak, *Zastrzeżenie obowiązku zapłaty określonej kwoty na wypadek niewykonania w terminie umownego zobowiązania pieniężnego*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2009, nr 4, s. 41–48.

W tym miejscu należy również zastanowić się nad kwestią dopuszczalności konwersji zastrzeżonej kary umownej, w przypadku niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania o charakterze pieniężnym, w ważne postanowienie umowne przyznające wierzycielowi odsetki karne za opóźnienie w sytuacji zwłoki dłużnika. Doktryna i orzecznictwo w tym zakresie nie są zgodne²⁸. Otwartą kwestią pozostaje zatem, czy na tle konkretnej sytuacji można by przekwertować nieważną karę umowną na postanowienie przyznające stronie odsetki umowne za opóźnienie. W takiej sytuacji zastosowanie miałby znaleźć art. 481 § 1 k.c.

3. Zastrzeżenie kary umownej na wypadek odstąpienia od umowy

W praktyce kontraktowej dość powszechne jest zastrzeganie kar umownych także na wypadek skorzystania przez jedną ze stron z uprawnienia kształtującego, tj. odstąpienia od umowy lub jej wypowiedzenia²⁹.

Na wstępie należy wskazać, że nie budzi większych wątpliwości fakt, iż kara umowna stanowi świadczenie akcesoryjne względem zobowiązania głównego, co oznacza, że stwierdzenie nieważności umowy stanowiącej podstawę roszczenia o zapłatę kary umownej pociąga za sobą brak obowiązku jej zapłaty. Zgodnie z zasadą *accessorium sequitur principale*, jeżeli świadczenie główne upada, wszystkie postanowienia akcesoryjne względem niego również powinny wygasnąć, dzieląc niejako los prawny zobowiązania głównego. Wobec powyższego należy wskazać, że samo wygaśnięcie stosunku umownego stanowiącego podstawę żądania kary umownej powoduje też wygaśnięcie samego obowiązku jej zapłaty.

²⁸ Przeciwno dopuszczalności takiego rozwiązania kategorycznie wypowiadają się W. Borysiak, op. cit., oraz J. Jastrzębski, *Glosa do wyroku SN z dnia 10 października 2003 r., II CK 120/02*, OSP 2005, nr 7-8, s. 95.

²⁹ Uchwała SN z dnia 6 listopada 2003 r., III CZP 61/03, Legalis/el.

Powstaje zatem pytanie, czy zasada *accessorium sequitur principale* znajduje także zastosowanie w sytuacji, gdy jedna ze stron odstępuje od umowy z powodu niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania przez stronę przeciwną.

Dopuszczalność zastrzeżenia kary umownej na wypadek takiego naruszenia zobowiązania przez jedną ze stron stosunku umownego, że druga uzyskiwałaby skuteczne uprawnienie do odstąpienia od umowy, wzbudzało wiele wątpliwości w judykaturze i piśmiennictwie. Sąd Apelacyjny w Poznaniu orzekł, że na skutek odstąpienia od umowy stosunek prawny pomiędzy stronami wygasa *ex tunc*, a zatem uznanie umowy za nieistniejącą od momentu jej zawarcia implikuje wygaśnięcie nie tylko zobowiązania głównego, ale i akcesoryjnego w postaci zobowiązania zapłaty kary umownej³⁰. Orzecznictwo wielokrotnie wyrażało stanowisko, że skutkiem odstąpienia od umowy wzajemnej jest jej rozwiązanie ze skutkiem *ex tunc*, tj. tak, jak gdyby w ogóle nie została zawarta. Wobec powyższego pomiędzy stronami wygasają wszelkie roszczenia wynikające z umowy, w tym także te, które dotyczą kar umownych³¹.

Z czasem jednak stanowisko orzecznicze zmieniło się na korzyść takich postanowień umownych, zwłaszcza w przypadku umów o charakterze ciągłym. Sąd Najwyższy wskazał, że „odstąpienie od umowy wzajemnej, w której świadczenie jednej ze stron ma charakter ciągły, wywołuje skutek *ex nunc*”³². W kolejnych orzeczeniach SN wskazywał, że utrzymywanie w mocy postanowień umownych, które mają na celu zabezpieczenie interesów wierzyciela zobowiązania umownego, jest zgodne z zasadami współczesnych regulacji prawa kontraktowego lub traktatowego³³. Wobec powyższego brak przeciwwskazań, biorąc pod uwagę zasadę życzliwej interpretacji umów, aby takie postanowienia umowy na mocy woli stron obowiązywały także po jej rozwiązaniu.

³⁰ Wyrok SA w Poznaniu z dnia 27 lutego 2001 r., I ACa 981/00, Legalis/el.

³¹ Tak m.in. wyrok SN z dnia 18 grudnia 2004 r., I CK 191/04, Legalis/el.; wyrok SN z dnia 24 czerwca 2016 r., I CSK 269/15, Legalis/el.; wyrok SN z dnia 24 stycznia 2017 r., V CSK 219/16, Legalis/el.

³² Wyrok SN z dnia 15 maja 2007 r., V CSK 30/07, Legalis/el.

³³ Wyrok SN z dnia 6 października 2006 r., IV CSK 157/06, Legalis/el.

Przeprowadzone analizy pozwalają na stwierdzenie, że w obowiązującej linii orzeczniczej dominuje pogląd, który przemawia za pełną dopuszczalnością zastrzegania kary umownej na wypadek odstąpienia od umowy. Sąd Najwyższy konsekwentnie stoi na stanowisku, że postanowienia dotyczące kar umownych utrzymują się w mocy pomimo skorzystania przez stronę z uprawnienia do odstąpienia od umowy, przełamując tym samym zasadę akcesoryjności. Wykonanie prawa odstąpienia od umowy co do zasady znosi prawa i obowiązki stron wynikające z istoty stosunku umownego. Powyższe nie pozbawia jednak strony roszczenia o zapłatę kary umownej zastrzeżonej na skutek niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania o charakterze niepieniężnym, wywołuje bowiem nowe roszczenia określone w ustawie, co powoduje, że nie znosi odpowiedzialności z tytułu zastrzeżonej kary umownej³⁴.

4. Podstawa odstąpienia od umowy a dopuszczalność zastrzeżenia kary umownej

Nie budzi większych wątpliwości okoliczność, że samo odstąpienie od umowy może być spowodowane niewykonaniem lub nienależytym wykonaniem zobowiązania zarówno o charakterze niepieniężnym, jak i pieniężnym. Analizując zagadnienie kary umownej w kontekście skorzystania z uprawnienia kształtującego przez jedną ze stron, nie sposób pominąć sytuacji, w której kara umowna zostaje zastrzeżona na rzecz strony odstępującej od umowy, będącej wierzycielem świadczenia pieniężnego. Wokół przedmiotowego zagadnienia wykształciły się dwie linie orzecznicze.

Początkowo orzecznictwo sprzeciwiało się takiemu rozwiązaniu, wskazując, że brak podstaw do domagania się zasądzenia kary umownej zastrzeżonej na wypadek odstąpienia od umowy, jeżeli podstawę odstąpienia od umowy stanowiło niewykonanie zobowiązania

³⁴ Wyrok SN z dnia 28 maja 2014 r., I CSK 345/13, Legalis/el.; tak też uchwała SN z dnia 18 lipca 2012 r., III CZP 39/12, Legalis/el.

pieniężnego³⁵. Stan faktyczny przywołanego wyroku był następujący. Strona powodowa odstąpiła od umowy ze względu na zwłokę strony pozwanej w zapłacie za fakturę wystawioną po częściowym odbiorze robót, podstawę skorzystania z uprawnienia kształtującego stanowiło zatem nienależyte wykonanie zobowiązania pieniężnego. Sąd Apelacyjny podkreślił, że kara umowna może zostać zastrzeżona jedynie na wypadek niewykonania lub nienależytego wykonania świadczenia niepieniężnego, a rzeczona zasada nie może zostać uchylona z woli stron. Sąd Najwyższy przychylił się do stanowiska Sądu Apelacyjnego i wskazał, że żądanie kary umownej ze względu na niezrealizowanie świadczenia pieniężnego byłoby nieuzasadnione.

Z czasem jednak judykatura zaczęła poszukiwać możliwości utrzymania w mocy takich postanowień umownych. W końcu Sąd Najwyższy uznał dopuszczalność zastrzeżenia kary umownej na wypadek odstąpienia od umowy przez stronę, której przysługuje świadczenie pieniężne. W wyroku podkreślono, że takie postanowienie jest możliwe jako zabezpieczenie wykonania obowiązków powstałych w wyniku odstąpienia od umowy z tytułu niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania. Wówczas kara umowna nie jest zastrzeżona z tytułu naruszenia zobowiązania pieniężnego, lecz z powodu niewykonania zobowiązania stanowiącego rezultat tegoż odstąpienia od umowy³⁶. W późniejszych orzeczeniach kilkakrotnie SN powracał do tej linii orzeczniczej. W wyroku z dnia 15 maja 2014 r. Sąd Najwyższy wskazał, że kara umowna może zostać skutecznie zastrzeżona na wypadek odstąpienia od umowy przez jedną ze stron, i to także wtedy, gdy konkretną jego przyczyną będzie opóźnienie w terminowym uiszczaniu rat³⁷. Ponadto w tym samym orzeczeniu wskazano na dosyć szerokie rozumienie kategorii „zobowiązanie pieniężne”, które miałyby uzasadniać dopuszczalność zastrzegania kar umownych również w sytuacji odstąpienia od umowy w sytuacji jego niewykonania. W judykaturze można też znaleźć dalej idącą tezę, zgodnie z którą kara umowna może zostać

³⁵ Wyrok SN z dnia 7 lutego 2007 r., III CSK 288/06, OSP 2009, nr 4, poz. 39, s. 256.

³⁶ Wyrok SN z dnia 20 października 2006 r., IV CSK 154/06, Legalis/el.

³⁷ Wyrok SN z dnia 15 maja 2014 r., IV CSK 508/3, Legalis/el.

zastrzeżona na wypadek odstąpienia od umowy, i to bez względu na charakter świadczeń, do jakich strony zobowiązały się w łączącym je stosunku umownym³⁸.

Jako argument na poparcie tego stanowiska wskazuje się przede wszystkim, że w momencie odstąpienia od umowy pomiędzy stronami stosunku umownego powstaje *ex lege* zobowiązanie, o którym mowa w art. 494 k.c.³⁹ Wobec powyższego strony są w takiej sytuacji zobowiązane do zwrotu wszystkiego, co otrzymały na mocy umowy, a także do naprawienia szkody wynikłej z naruszenia zobowiązania. Tak zdefiniowane świadczenie nie nosi cech zobowiązania pieniężnego w rozumieniu art. 483 k.c.

Omawiane stanowisko zostało w większości skrytykowane w piśmiennictwie, a przedstawiciele doktryny wskazują, że zastrzeżenie kary umownej na wypadek odstąpienia od umowy spowodowanego opóźnieniem w realizacji świadczenia pieniężnego jest dokonywane *contra legem* i prowadzi do obejścia przepisów o karze umownej, a w konsekwencji do nieważności czynności prawnej na podstawie art. 58 k.c.⁴⁰

Rzeczony pogląd nie przyjął się również w judykaturze. Zaledwie po dwóch tygodniach od wydania omawianego powyżej orzeczenia Sąd Najwyższy wskazał, że *de lege lata* nie jest możliwe zrezygnowanie z zasady, iż możliwość domagania się kary umownej zastrzeżonej z tytułu odstąpienia od umowy musi być uzależniona od naruszenia przez dłużnika obowiązków o charakterze niepieniężnym⁴¹. To stanowisko, w świetle przepisu art. 483 k.c. i ze względu na *ratio legis* wskazanej regulacji, należy uznać za trafne. W każdej sytuacji, oceniając skuteczność zastrzeżenia kary umownej na wypadek skorzystania z uprawnienia kształtującego, należy uwzględnić charakter samego odstąpienia (wypowiedzenia). Żądanie zapłaty kary umownej można uznać za zasadne tylko wtedy, gdy podstawę odstąpienia stanowi naruszenie zobowiązania niepieniężnego.

³⁸ Wyrok SN z dnia 21 maja 2014 r., II CSK 529/13, Legalis/el.

³⁹ Wyrok SN z dnia 13 czerwca 2008 r., I CSK 13/08, LEX nr 637699.

⁴⁰ Tak m.in. W. Borysiak, op. cit.; W. Popiołek, op. cit. Odmiennie M. Lemkowski, op. cit.

⁴¹ Wyrok SN z dnia 28 maja 2014 r., I CSK 345/13, Legalis/el.

Powyższe stanowisko judykatury zatwierdziła uchwała składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z dnia 20 listopada 2019 r.⁴² W uchwale opowiedziano się jednoznacznie za wyłączeniem dopuszczalności zastrzeżenia kary umownej na wypadek odstąpienia od umowy z powodu naruszenia zobowiązania o charakterze pieniężnym.

W pierwszej kolejności SN wskazał, że bezzasadne jest stanowisko, zgodnie z którym na podstawie art. 494 k.c. wygasają wszelkie postanowienia umowne związane z prawem odstąpienia od umowy, gdyż takie wnioski prowadziłoby do kuriozalnej sytuacji, w której na skutek odstąpienia od umowy wygasłoby również przewidziane w niej uprawnienie kształtujące do takiego odstąpienia. Pomimo skorzystania z odstąpienia od umowy nie wygasa także postanowienie dotyczące kary umownej, które jest ściśle związane z prawem do odstąpienia, z tym jednak zastrzeżeniem, że dotyczy to wyłącznie sytuacji, w której kara umowna została zastrzeżona jedynie w sytuacji niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania o charakterze niepieniężnym.

Wobec powyższego Sąd Najwyższy opowiedział się jednoznacznie za stanowiskiem, że niedopuszczalne jest postanowienie umowne, zgodnie z którym kara umowna przysługuje stronie odstępującej od umowy, jeżeli podstawę odstąpienia stanowi naruszenie zobowiązania o charakterze pieniężnym. Takie zastrzeżenie jest sprzeczne z bezwzględnie obowiązującym przepisem art. 483 k.c., a zatem jest dotknięte sankcją nieważności na podstawie art. 58 k.c.

Jednocześnie należy wskazać, że o ile wnioski płynące z uchwały Sądu Najwyższego wydają się trafne, to uzasadnienie jest zdecydowanie zbyt ogólne jak na wagę analizowanego zagadnienia. Sama konkluzja, w myśl której „drugie [...] stanowisko [czyli to, które dopuszcza możliwość zastrzeżenia kary umownej z tytułu odstąpienia od umowy na wypadek naruszenia zobowiązania pieniężnego – dop. K.B.] jest nietrafne przede wszystkim z tego powodu, że gdy dochodzi do odstąpienia od umowy, nie jest możliwe przywrócenie skuteczności postanowienia zastrzegającego karę umowną na wypadek

⁴² Uchwała składu 7 sędziów SN z dnia 20 listopada 2019 r., III CZP 3/19, OSNC 2020, nr 5, poz. 35.

niewykonania zobowiązania pieniężnego, skoro takie postanowienie od początku było bezwzględnie nieważne” – jest niezwykle trafna i zasługuje na aprobatę.

Podsumowanie

Powyższe rozważania pozwalają na konstatację, że kara umowna jest instytucją niejednorodną i budzi liczne kontrowersje w doktrynie oraz orzecznictwie. Wokół przedmiotowego zagadnienia wykształciło się kilka rozbieżnych koncepcji. Kwestia dopuszczalności zastrzeżenia kary umownej na wypadek odstąpienia od umowy, w sytuacji gdy podstawę odstąpienia stanowi naruszenie zobowiązania o charakterze pieniężnym, to jedynie wycinek omawianej problematyki.

Niemniej należy stwierdzić, że w judykaturze występuje tendencja do wypracowania jednego kierunku linii orzeczniczej. Nie budzi już większych wątpliwości konstrukcja kary umownej zastrzeżonej na wypadek odstąpienia od umowy. Przekonuje argumentacja zwolenników tego poglądu, że takie postanowienie umowne utrzymuje się w mocy pomimo skorzystania przez stronę z uprawnienia kształtującego. Tym samym przełamana zostaje zasada akcesoryjności, a pomiędzy stronami stosunku umownego powstaje nowe roszczenie, uzasadniające żądanie zapłaty kary umownej z tytułu naprawienia szkody wyrządzonej odstąpieniem od umowy.

Bardziej dyskusyjna pozostaje kwestia dopuszczalności zastrzeżenia kary umownej na wypadek odstąpienia od umowy, którego podstawę stanowić będzie naruszenie zobowiązania o charakterze pieniężnym. W doktrynie i judykaturze wykształciły się dwa rozbieżne stanowiska. Zwolennicy pierwszego poglądu wskazują, że z punktu widzenia możliwości zastrzeżenia kary umownej na wypadek skorzystania z uprawnienia kształtującego przez strony irrelevantna pozostaje sama przyczyna będąca podstawą odstąpienia. Zgodnie z drugim stanowiskiem konstrukcja kary umownej zastrzeżonej z tytułu odstąpienia od umowy w sytuacji naruszenia zobowiązania o charakterze pieniężnym jest sprzeczna z bezwzględnie obowiązującym art. 483 k.c., a zatem takie postanowienie umowne – zgodnie

z art. 58 k.c. – pozostaje nieważne. W uchwale składu 7 sędziów SN z dnia 20 listopada 2019 r. kategoriycznie opowiedziano się za drugim poglądem, co zdaje się stanowić podstawę do ujednoczenia linii orzeczniczej w tym zakresie.

Admissibility of the provisions regarding the contractual penalty in the event of rescission of the contract due to a breach of a (non) pecuniary obligation

Summary

The purpose of the article is an attempt to address the issue of the admissibility of the provision regarding a contractual penalty in the event of rescission of the contract in a situation where the basis for rescission is a breach of a pecuniary obligation. The analysis of this issue will be discussed based on the views of the jurisprudence and the doctrine. In the first part of the article, the concept of contractual penalty will be briefly characterized. The legislator's intention was to establish a contractual penalty for damage resulting from improper performance or non-performance of a non-pecuniary obligation. The author discusses the controversies that have arisen in the jurisprudence regarding the possibility of stipulating a contractual penalty for rescission of the contract in the event of a breach of a pecuniary obligation. Two jurisdiction approaches have developed in the judicature on the issue. The first one is in favor of the admissibility of such a legal figure on the basis of contractual freedom. The second view indicates that such contractual provisions are invalid as contrary to the mandatory regulation of Article 483 of the Polish Civil Code. The resolution of the Polish Supreme Court of November 20, 2019, clearly stating the inadmissibility of a contractual penalty in the event of rescission of the contract due to a breach of a pecuniary obligation, is fundamental to these deliberations.